

موضوع‌شناسی احتمالات روانی

از منظر فقه و حقوق

حمید ستوده

نشر مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم‌السلام

سرشناسه: ستوده، حمید، ۱۳۵۹ - .
عنوان و نام پدیدآور: موضوع‌شناسی اختلالات روانی از منظر فقه و حقوق / حمید ستوده.
مشخصات نشر: قم: مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم‌السلام، ۱۳۹۹ ش.
مشخصات ظاهری، ۲۶۸ص، جدول.
وضعیت فهرست نویسی: فیا.

موضوع: بهداشت روانی (فقه) - ایران / Iran - Mental health Laws (Islamic law)

موضوع: جنون (فقه) - ایران / Iran - Insanity (Islamic law)

موضوع: بهداشت روانی - قوانین و مقررات - ایران / Iran - Mental health laws

موضوع: جنون (حقوق) - ایران / Iran - Insanity (Law)

موضوع: فتوای‌های شیعه - قرن ۱۴ / Fatwas, Shiites - 20th century

رده‌بندی کنگره: ۶ / ۱۹۸ BP

رده‌بندی دیویی: ۳۷۹ / ۲۹۷

شماره کتابشناسی ملی: ۵۹۴۹۳۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

www.Ketab.ir

موضوع‌شناسی اختلالات روانی از منظر فقه و حقوق

◀ ناشر: مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم‌السلام

◀ مؤلف: حمید ستوده (پژوهشگر مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم‌السلام)

و استادیار دانشگاه علوم پزشکی ایران - تهران / sotudeh.h@iums.ac.ir

◀ نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۹ش

◀ چاپخانه: یاران

◀ شمارگان: ۲۰۰ نسخه

◀ شابک: ۷-۱۱۶-۳۸۸-۶۰۰-۹۷۸

◀ قیمت: ۴۵۰۰۰ تومان

مراکز پخش:

قم، میدان معلم، مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم‌السلام، تلفن: ۳۷۸۳۲۳۰۳ و ۳۷۷۴۹۴۹۴

قم شعبه ۱: خیابان ارم، جنب مدرسه کرمانی‌ها، تلفن: ۳۷۷۴۴۲۷۱ و ۳۷۷۴۴۲۸۱

شعبه مشهد: چهارراه شهدا، خیابان آیت‌الله بهجت، نیش بهجت ۹/۱، مقابل اداره بهزیستی،

تلفن: ۳۲۲۲۰۱۶۰

انستیتوت تخصصی پژوهش‌های فقهی

۶۷ انواع جنون ۱-۱-۳
۷۰ روانی روانیات یا اختلالات ۱-۳
۷۳ انجمن‌بندی و طبقه‌بندی آن ۱-۳
۷۱ روان‌پزشکی ۱-۳
۶۱ فصل دوم: مروری بر مباحث تاریخی ۱-۳
۵۸ فصل اول: بهداشت روانی ۱-۳
۶۳ فصل اول: روح، روان و مغز ۱-۳
۶۳ فصل اول: سفته ۱-۳
۶۳ فصل اول: عصب و واژگان همسو ۱-۳
۶۷ فصل اول: تحقیقی ۱-۳
۶۲ فصل اول: قهقی ۱-۳
۶۰ فصل اول: لغوی ۱-۳
۶۰ فصل اول: واژگان همسو و جنون ۱-۳
۱۵ فصل اول: عقل و واژگان همسو ۱-۳
۱۵ فصل اول: تبیین مفاهیم اولیه ۱-۳
۱۳ فصل اول: کلیات ۱-۳
۹ مقدمه ۱-۳

فهرست مطالب

۹	❁ مقدمه
۱۳	❁ بخش اول: کلیات
۱۵	❁ فصل اول: تبیین مفاهیم اولیه
۱۵	۱ - ۱. عقل و واژگان هم‌سو
۲۰	۲ - ۱. جنون و واژگان هم‌سو
۲۰	۱ - ۲ - ۱. بررسی لغوی
۲۲	۲ - ۲ - ۱. بررسی فقهی
۲۷	۳ - ۲ - ۱. بررسی حقوقی
۳۲	۳ - ۱. عتّه و واژگان هم‌سو
۴۱	۴ - ۱. سفه
۴۹	۵ - ۱. روح، روان و مغز
۵۷	۶ - ۱. بهداشت روانی
۶۱	❁ فصل دوم: مروری بر مباحث تاریخی
۷۱	❁ بخش دوم: بررسی اختلالات روانی از دیدگاه روان‌پزشکی
۷۳	❁ فصل سوم: اختلالات روانی و طبقه‌بندی آن
۸۰	۱ - ۳. سایکوز یا اختلالات حاد روانی
۸۶	۱ - ۱ - ۳. انواع جنون

- ۲-۳. تقیصه‌های عقلی..... ۹۷
- ۱-۲-۳. فراموشی (آلزایمر)..... ۱۰۲
- ۲-۲-۳. نوروژ یا اختلالات روانی خفیف..... ۱۰۶
- ۳-۲-۳. اختلال وسواس فکری - عملی..... ۱۰۸
- ۴-۲-۳. اختلال عاطفی یا خلقی..... ۱۱۰
- ۵-۲-۳. اختلال شخصیت..... ۱۱۴
- ۶-۲-۳. هیستری (اختلال شبه جسمی)..... ۱۲۱
- ✽ بخش سوم: بررسی جنون در فقه و حقوق..... ۱۲۵
- ◀ فصل چهارم: ابعاد و مبانی فقهی جنون..... ۱۲۷
- ۱-۴. نقش جنون در فروع فقهی..... ۱۲۷
- ۱-۱-۴. تکالیف عبادی..... ۱۲۷
- ۲-۱-۴. تصرفات مالی..... ۱۳۰
- ۳-۱-۴. تأثیر جنون در احکام غیر مالی..... ۱۳۳
- ۴-۱-۴. مسئولیت کیفری..... ۱۳۶
- ۲-۴. اصل اولی در عروض جنون..... ۱۳۸
- ۳-۴. معیار تشخیص جنون..... ۱۴۶
- ۴-۴. بررسی مستندات فقهی جنون..... ۱۵۱
- ۱-۴-۴. تکالیف عبادی..... ۱۵۱
- ◀ فصل پنجم: نقش جنون در حقوق موضوعه..... ۱۵۳
- ۱-۵. سنجش و احراز جنون در قانون..... ۱۵۳
- ۲-۵. نقش جنون در قوانین جزایی..... ۱۶۳
- ۳-۵. نقش جنون در حقوق مدنی..... ۱۷۳
- نتیجه‌گیری و جمع‌بندی..... ۱۷۸
- ✽ بخش چهارم: فتوا و استفتائات..... ۱۹۷
- ◀ فصل ششم: سؤالات مشترک..... ۱۹۹

- ۱- ۶. مراد از زوال و ذهاب عقل در فقه ۱۹۹
- ۲- ۶. رابطه بیماری روانی با جنون ۲۰۰
- ۳- ۶. اثبات رشد و آثار مترتب بر آن ۲۰۱
- ۴- ۶. ولیّ مجنون در صورت جنون متصل به صغر و جنون پس از بلوغ و... ۲۰۲
- ۵- ۶. اعتبار سوگند مجنون ادواری، نسبت به فعل زمان جنون و صغر ۲۰۳
- ۶- ۶. جنون متعاملین ۲۰۳
- ۷- ۶. سفیه یا مجنون شدن مالک در اثناء مضاربه ۲۰۴
- ۸- ۶. حضانت فرزندان صغیر در صورت حجر یا فوت پدر ۲۰۵
- ۹- ۶. تصدّیّ حضانت مادر در فرض فقدان شرایط حضانت در پدر ۲۰۶
- ۱۰- ۶. مانعیت جنون مادر در حضانت ۲۰۷
- ۱۱- ۶. ادعای قاتل مبینی بر دیوانه بودن مقتول حین قتل و آثار آن ۲۰۸
- ۱۲- ۶. ارتکاب قتل توسط غیر بالغ یا مجنون و اقرار او به قتل بعد از بلوغ یا افاقه ۲۰۹
- ۱۳- ۶. ارتکاب قتل توسط کودک و مجنون در مقام دفاع مشروع؛ مجازات قاتل مجنون ادواری ۲۱۱
- ۱۴- ۶. جنون اتّفاقی یا عمدی پس از ارتکاب قتل عمد ۲۱۲
- ۱۵- ۶. جنون بعد از ارتکاب قتل در فرض های مختلف ۲۱۳
- ۱۶- ۶. مسئولیت سفیه و مجنون ادواری در پرداخت دیه جنایت خطایی دیگری ۲۱۴
- ۱۷- ۶. اجرای مجازات نسبت به مجنون ۲۱۵
- ۱۸- ۶. معیار تصرّفات ولیّ قهری در حقّ قصاص یا عفو و اخذ دیه از جانب موکلی علیه ۲۱۶
- ۱۹- ۶. تأثیر عقب ماندگی ذهنی در مسئولیت کیفری ۲۱۷
- ۲۰- ۶. کذف زوجه مجنون توسط زوج و تأثیر لعان بعدی در سقوط مجازات ۲۱۸
- ۲۱- ۶. جنایت عمدی بر اعضای دیوانه ۲۱۹
- فصل هفتم: فتاوی اختصاصی ۲۲۱
- ۱- ۷. دیدگاه امام خمینی ۲۲۱

- ۲ - ۷. دیدگاه آیت الله العظمی خامنه‌ای ۲۲۵
- ۳ - ۷. دیدگاه آیت الله العظمی گلپایگانی ۲۲۷
- ۴ - ۷. دیدگاه آیت الله العظمی تبریزی ۲۳۲
- ۵ - ۷. دیدگاه آیت الله العظمی فاضل لنکرانی ۲۳۴
- ۶ - ۷. دیدگاه آیت الله العظمی صافی گلپایگانی ۲۳۹
- ۷ - ۷. دیدگاه آیت الله العظمی مکارم شیرازی ۲۴۱
- ۸ - ۷. دیدگاه آیت الله العظمی بهجت ۲۴۹
- ◀ فصل هشتم: پرسش‌های جدید فقهی ۲۵۳
- ❁ فهرست منابع و مآخذ ۲۵۵

مقدمه

وجود عقل در انسان، یکی از شرایط عمومی تکلیف بوده و در بسیاری از مسائل فقهی و مسئولیت‌های حقوقی تأثیرگذار است؛ در مقابل، جنون و اختلالات عقلی، ممکن است در نتایج اعمال عبادی و حقوقی افراد تأثیر بگذارد و موجب کاهش یا فقدان مسئولیت کیفری یا ابطال آثار عبادی آنان شود.

امروزه، با پیشرفت علم پزشکی، مفهوم جنون از حالت بسیط خود خارج و مراتب مختلفی از آن،^۱ شناخته شده که حقوق دانان و قضات را با مشکل تشخیص در برخی موارد مواجه کرده است. به راستی، آیا همه انواع اختلالات عقلی و روانی موجب حجر مالی یا رفع مسئولیت کیفری است، یا تنها مصداقی از جنون است که فرد مبتلا، به علت عدم اهلیت نمی‌تواند هیچ تصرفی در اموال و حقوق مالی خود داشته باشد و نیز فقدان قصد یا شعور در وی، مانع از انتساب جرم ارتكابی به وی خواهد بود؟

به هر روی، شناسایی اختلالات روانی، به‌ویژه جنون به‌طور کامل و همچنین تأثیر شدت و ضعف آن در ازاله اراده و نیز وجه افتراق جنون با حالات مشابه و تعیین

۱. در ماده ۵۱ قانون سابق مجازات اسلامی، مصوب ۱۳۷۰، مصوب شده بود: «جنون در حال ارتكاب جرم به هر درجه‌ای که باشد، رافع مسئولیت کیفری است.»

معیارهای مشخص در شناخت اشخاص مجنون، حائز اهمیت است؛ زیرا جنون و اختلالات عقلی و روانی، در عین حال که یکی از موضوعات مهم پزشکی را تشکیل می‌دهد از نظر فقهی و حقوقی نیز بسیار حائز اهمیت هستند؛ زیرا در علم فقه و حقوق، ماهیت مسائل مختلفی که در فقه وجود دارد، به‌نوعی با وجود یا فقدان عقل در ارتباط است؛ مسائلی مانند نیت، قصد، اراده، رضا، اجبار، اختیار، نقصان یا زوال عقل، اهلیت، رشد، سفاقت، اختلال مشاعر، جنون و... با درک عقلانی انسان گره خورده است که آن‌ها در مسائل مختلف عبادات، معاملات و جزئیات مورد بحث قرار می‌گیرد. از این رو، تطبیق اختلالات و بیماری‌های روانی در روان‌پزشکی با اصطلاحات فقهی - حقوقی، نیازمند بحثی مستقل در این زمینه است؛ به‌ویژه آنکه در منابع فقهی، تعریف دقیقی از واژه جنون ارائه نشده است. هم‌چنین، این اصطلاح در قوانین حقوقی و جزایی ایران نیز علی‌رغم مقررات متعدد درباره آن، به‌طور کامل و جامع تعریف نشده و خلاء شناخت مبسوط و علمی آن محسوس است؛ به‌عنوان نمونه، قانون مجازات اسلامی، مصوب ۱۳۹۲، آثار و تبعات فراوانی را بر شخص مجنون به تبعیت از فقه امامیه بار نموده است که در همه آن‌ها مقدمه ثبوت حکم، شناخت جنون و شناسایی مجنون است؛ مثلاً این قانون، برای ثبوت دیه کامل در زوال عقل و ارش در صورت نقصان عقل یا جنون ادواری در مواد ۶۷۵ تا ۶۷۹ مقرراتی را وضع کرده است. در ماده ۶۷۵ اشعار می‌دارد که زائل کردن عقل، موجب دیه کامل و ایجاد نقص در آن، موجب ارش است. در تبصره این ماده نیز آمده است در صورتی که مجنی‌علیه دچار جنون ادواری شود ارش ثابت است. هم‌چنین، در ماده ۶۷۶ ارش را برای زوال و نقصان حافظه و اختلالات روانی در صورتی که به حد جنون نرسد، ثابت دانسته است؛ در حالی که دامنه اختلالات روانی کمتر از جنون مشخص نشده است.

بنابراین، لزوم شناسایی جنون و دامنه اختلالات روانی در حوزه فقه و حقوق

کیفری، خانواده و قانون مدنی بر کسی پوشیده نیست. از این رو، اهتمام حداکثری به تبیین مستقل این موضوع و ابعاد گوناگون فقهی - حقوقی آن است و لذا، این پژوهش در توصیف موضوع‌شناسی این مسئله با رهیافت پزشکی و تحلیل فقهی و مواد حقوقی مرتبط همراه خواهد بود و ضمن ارائه جدول اختلالات روانی بر اساس نسخه DSM-5 در خصوص مصادیق جنون، و دامنه اختلالات روانی کمتر از جنون، در پایان، دیدگاه فقهای امامیه، نیز درباره این موضوع، منعکس خواهد شد.

بی‌تردید، هیچ پژوهشی در سیر تکمیل خود، بی‌یاری دیگران، جهت را به فرجام، رهنمون نیست. از این رو، با تأسی از شریفه «من لم یشکر المخلوق، لم یشکر الخالق» از سروران گران‌قدر خود و مسئولان محترم موسسه موضوع‌شناسی احکام فقهی، حجت‌الاسلام و المسلمین فلاح‌زاده و حجت‌الاسلام والمسلمین کلباسی نهایت سپاس را دارم. همچنین از اساتید گران‌قدری که در مسیر تحقیق ما یاری رساندند، جناب آقایان دکتر غلامرضا نورمحمدی، دکتر عباس شهیدی و نیز دکتر محمد جواد ضیغمی، تقدیر و تشکر دارم. همچنین، از محضر ریاست معزز مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم‌السلام حضرت آیت‌الله محمدجواد فاضل لنکرانی که در نشر این اثر مساعی ارزشمند و یاری فراوان رساندند، قدردانی می‌کنم؛ و از خداوند متعال، برای همه این عزیزان، سلامتی، طول عمر و توفیق روز افزون را خواستارم.

حمید ستوده خراسانی